

על שורשי העוינות הציבורית לאקדמיה

הייתי רוצה לכתוב על המוסד החברתי הקרוי אקדמיה: על מהות האקדמיה, מטרותיה ואופן תפקודה, על חשיבות האוטונומיה שלה לתפקודה, כלומר על הצורך לשמור על האקדמיה ולהגדיל את אי-תלותה במוסדות חברתיים אחרים, וכן על המכשולים הפנימיים והחיצוניים העומדים בדרכה. אבל בטרם אוכל לקוות להאזנה לדברים אלו, אני חייב להתמודד עם העוינות הציבורית לאקדמיה.

העוינות הציבורית לאקדמיה הינה תופעה מאוד מעציבה וחמורה, וחשוב לעסוק בה. במאמר זה אסקור את הסיבות המוצדקות והלא-מוצדקות לעוינות זו, ואדון בהן. דיון כזה יכול לסייע בהורדת מפלס העוינות, והורדת מפלס זה היא הכרחית כדי לאפשר דיון אמיתי במהות האקדמיה ובתפקודה, דיון שאני דוחה למאמר ההמשך למאמר זה.

לשם פשטות ומתוך כניעה מבישה למוסכמות השפה העברית, השתמשתי לכל אורך הטקסט בגוף זכר רבים. כמובן שהדברים אמורים לגבי כל בני האדם, ללא הבדל מגדר.

האופי הדכאני של כל מערכת השכלה/חינוך

להנחלת ידע וערכים יש אספקט דכאני שקיים באופן ברור בכל מערכת המחנכת לערכים כלשהם, בלי תלות באופיים של הערכים ובלי תלות בשאלה אם ערכים אלו ראויים ואם מוצדק לחנך להפנמתם. שאלת ההצדקה של החינוך לערכים אכן מתעוררת לאחר שמכירים בדיכוי שכרוך בחינוך הזה, ואתיחס לשאלה זו בהמשך. בשלב זה אדגיש שגם חינוך לערכים הומניסטיים ו/או רציונליים מדכא נטיות הפוכות והוא עושה זאת במפורש או למצער במובלע.

למרות שהאספקט הדכאני בהנחלת ידע פחות ברור מאשר בחינוך לערכים, הרי שהדיכוי במשמעות של כפייה של תכנים קיים בכל זאת בעיקר במובלע. מעבר לעצם הכפייה של מערכת ההיסקים הרציונלית, ידע חדש כופה עלינו להכיר את העולם באופן שונה מן הצורה שהכרנו אותו לפני כן. כאן ובהמשך המאמר, "ידע" מתייחס לא רק לאוסף של עובדות אלא בעיקר לדרכי הסתכלות וניתוח של מגוון העובדות המרכיבות את המציאות.

אדגים את הדבר על ידי התייחסות דווקא לתחום המתמטיקה ולמדעים המדויקים: מסקנה אשר נובעת מהליך פורמלי מוסכם (ז"א הוכחה מתמטית או ניסוי מדעי) כופה את עצמה על החוקרים והלומדים. הם חייבים לקבלה, כל עוד הם מחזיקים במסגרת המושגית של התחום, אפילו אם העדיפו מסקנה אחרת או חשבו קודם שהמסקנה אינה נכונה. בתחומי מדעי החברה והרוח לכפייה יש בדרך כלל אופי שונה: כאשר מוצגת לנו המשגה חדשה של המציאות לא מופעלת עלינו כפייה מוחלטת לקבלה, אבל נכפה עלינו להיות מודעים להמשגה הזו וקשה לנו מאוד להשתחרר מהכרתה.

ברור שהכפייה של ערכים וידע מעוררים התנגדות שיכולה להתגלגל לעוינות. שאריות של התנגדות ועוינות נותרות גם במקרים שבהם תהליך הכפייה הצליח לגרום להפנמה מלאה של הערכים ו/או הידע. אבל ברור שההתנגדות והעוינות עשויות להיות חזקות יותר במקרים שבהם הכפייה נכשלה (ז"א הידע או הערכים לא הופנמו). במקרה של מתמטיקה ומדעים מדויקים, מדובר בתסכול הנובע מאי-הבנה של ידע שהוצג ע"י סמכות, בעיקר כאשר ידע זה הובן על ידי אחרים. במקרה של מדעי החברה והרוח, ברור שהמשגות המתנגשות באלו שאנו מחזיקים בהן מעוררות עוינות בין אם הבנו אותן לחלוטין או לא. כאשר מדובר בהפנמת ערכים הדברים חריפים עוד יותר.

מכאן שכל מערכת חינוך והשכלה מעוררת עוינות, ואין דרך להימנע מכך. דברים אלו חלים גם על מערכת ההשכלה הגבוהה משום שגם היא מחנכת לערכים מסוימים (בפרט לרציונליות) וגם היא עוסקת בהקניית ידע. יתר על כן, ביחס להקניית ידע העוינות עשויה להיות גדולה יותר משום שהאקדמיה עוסקת בידע שמצוי פחות בזירות המרכזיות יותר של החברה: הפער בין הידע המתקדם יותר אשר מונחל באקדמיה לבין הידע המקובל בחברה בכללותה גדול יותר מאשר הפער בין הידע המונחל בתיכון לבין הידע המקובל. דברים אלו תקפים במיוחד לגבי הבחינה הביקורתית של המציאות האנושית והחברתית, שהיא מיסודות האקדמיה.

התגובה הראויה לעוינות הזאת איננה הכחשת הבעיה אלא הכרה בה וניסיון להצדיק את הכפייה שגרמה לה: למרות שתהליך החינוך וההשכלה כולל מימד דכאני, הרי שבחשבון אחרון המימד המשחרר שלו מכריע. זאת אומרת, למרות שתהליך רכישת הידע כרוך בסבל מסוים שמקורו בכפייה הנ"ל, הרי שהתועלת שבו עבור האדם הרוכש את הידע גדולה לאין שיעור. **היכולת להבין טוב יותר את המציאות משחררת במידה רבה מן הניכור והחרדה שבמציאות בלתי מובנת. יותר מכך, ההבנה של המציאות מציעה סיפוק, שלא לציין את היכולת לפעול באופן מושכל יותר בתוך המציאות. התועלת שבהשכלה הינה קלישאה, ואף על פי כן היא עובדה נכונה.** מה שהקלישאה מסתירה בדרך כלל הוא את מחיר התועלת, ובפרט מסתירה שמדובר לא רק במאמץ אלא גם בסבל הנובע מכפייה.

כמובן אין באמור לעיל בכדי לסתור את הצורך לעשות את תהליך החינוך וההשכלה לפחות דכאני. אפשר וצריך לעשות זאת, אלא שיש להכיר בכך שמידה מסוימת של דכאנות היא בלתי נמנעת.

התפקוד החברתי של מערכת השכלה/חינוך בשחזור ולגיטימציה של הסדר המעמדי הקיים

לכל מערכת חינוך/השכלה יש תפקיד מרכזי בשחזור הסדר החברתי, והאקדמיה אינה יוצאת מן הכלל הזה. בפרט, מדובר בחינוך לערכים המקובלים בחברה ובהקניית ידע וכישורים אשר החברה או המעמדות השליטים בה מעוניינים להקנות לבני החברה. האבחנה בין החברה לבין המעמדות השליטים בה חשובה כאן. העוינות למערכת החינוך וההשכלה היא העוינות של המעמדות המנוצלים כנגד המערכת הנראית כאחראית לשחזור של הניצול, אלא **שהכוונת העוינות למערכת החינוך וההשכלה הינה מוטעית משום שמערכת זו היא רק כלי בידי המעמדות השליטים שכלפיהם יש להפנות את העוינות ואת ההתנגדות.**

בהקשר זה יש לציין שדווקא **האקדמיה נוטה לשרת את המעמדות השליטים פחות מאשר נוטות לכך מערכות חינוך והשכלה אחרות.** הסיבה לכך היא המהות של האקדמיה כמוסד העוסק בחזית הידע האנושי ובעובדה שמטרותיה של האקדמיה מנוסחות באופן כללי ומופשט כקידום הידע הכלל אנושי והנחלתו. בפרט, ההשכלה האקדמית עוסקת בדרך כלל בפיתוח הכישורים הרציונליים והביקורתיים של בני האדם ובהעשרת עולמם בידע מתקדם אך כללי יחסית, ולא בהכשרה מקצועית מצומצמת. **ככל שאקדמיה אכן נצמדת למטרותיה בניסוח הכללי הנ"ל, הרי שהיא לא משרתת את המעמדות השליטים יותר מאשר את כלל החברה, ואין היא תורמת לשחזור הסדר המעמדי הקיים.** למעשה, החקירה החופשית של חזית הידע תורמת להבנת הסדר החברתי הקיים ולחיפוש אחר אלטרנטיבות מוצלחות יותר.

האמור לעיל מתייחס לתכנים של ההשכלה האקדמית בפרט ושל כל מערכת השכלה וחינוך בכלל. אלא שלמערכות חינוך יש גם צדדים צורניים. צד צורני אחד הינו החינוך (או אילוף) להתנהגות נורמטיבית מסוימת – צד זה כרוך באופי הדכאני שנדון לעיל, ויש לשאוף למזער את גודלו. צד צורני שני הוא השימוש בתעודות סיום של מערכת החינוך לשם שחזור ולגיטימציה של הסדר המעמדי הקיים.

מדובר בכך שהתעודות הללו מאפשרות להסוות את תהליך השחזור של הסדר המעמדי: התעודות מאפשרות המרה של הון פיננסי של ההורים בהון סימבולי המשתקף בתעודות של הצאצאים, אשר ניתן להמרה חזרה להון פיננסי. במילים אחרות, הורים אמידים רוכשים לצאצאיהם חינוך והשכלה טובים יותר, אשר פותחים בפניהם אפשרויות מעמדיות טובות יותר, בין אם ישירות ע"י הכישורים שנרכשו בתהליך החינוך ובין אם בעקיפין ע"י ההעדפה הקיימת לבעלי תעודות שמעידות על השכלה. כך ההשכלה משמשת מסווה לתהליך של שמירת המבנה המעמדי: המעמדות השליטים לא מורישים את מעמדם ישירות לצאצאים אלא מאפשרים להם להופיע כראויים למעמד גבוה על סמך תעודות שמצביעות על כישורים אינדיבידואליים (כביכול).

אכן, בחברה הנוכחית, תעודות השכלה – בעיקר אלו המונפקות על ידי האקדמיה – משמשות לגיטימציה של הסדר המעמדי הקיים. אלא שהתהליך הזה אינו "אשמת" האקדמיה אלא אשמת המשטר המעמדי בו היא מצויה, ולפיכך יש לנתב הביקורת כלפי המשטר ולא כלפי האקדמיה, שגם היא מנוצלת על ידי המשטר.

עניין נוסף שראוי לתת עליו את הדעת הוא **הזיהוי של האקדמיה עם השכבות החברתיות המבוססות** (ז"א אשכנזים-חילונים-ותיקים (ולשעבר גם "סוציאליסטים-ליברלים" – אחוס"לים [קימרינג])). הזיהוי הזה מבוסס על סטטיסטיקה אשר משקפת את המציאות החברתית בה השכבות האלו דומיננטיות כמעט בכל הזירות היוקרתיות, למרות שהשכבות האלו אינן באמת השליטות בחברה הישראלית בת-ימינו. זו נשלטת על ידי מעמד צר בהרבה של בעלי הון גדול ומשרתיהם. את ההתנגדות לניצול של האוכלוסייה – הן זו המוחלשת והן זו המשתייכת אל "מעמד הביניים" – על ידי ההון יש להפנות אל המעמד השליט ולא כלפי מי שנראה כמשתייך ו/או מקושר אליו. קל וחומר שרוב חברי האקדמיה אינם מקושרים למעמד השליט ואף מתנגדים לשלטונו, והאקדמיה כמוסד מציעה את אחד המוקדים הפוטנציאליים הטובים ביותר להתנגדות עתידית.

עוינות כלפי כל מוסד ציבורי

מקור אחר של עוינות כלפי האקדמיה הישראלית יסודו בהיותה מוסד ציבורי, אשר ככזה נתון כבר כשני עשורים תחת **מתקפה של הריאקציה החברתית הניאו-ליברלית**. כמובן שגם מוסדות ציבוריים אחרים נתונים תחת אותה מתקפה, וגם כלפיהם יצרה האידיאולוגיה הניאו-ליברלית עוינות חברתית, אלא שכאן פועלת חולשתה היסודית של האקדמיה הנובעת מחוסר שליטתה במשאבים חברתיים מיידיים. במילים אחרות, האקדמיה היא מטרה נוחה ביותר לעוינות משום שאין בידיה שום עוצמה שלטונית, והיא גם אינה נהנית מההגנה של השלטון.

מהות המתקפה הניאו-ליברלית היא שינוי יחסי הכוחות החברתיים לטובת ההון הגדול ונגד מעמד העובדים. לצורך דיון זה, מעמד העובדים כולל את כל המתפרנסים למחייתם מעבודתם בניגוד לאלה הצוברים הון על ידי העסקה וניהול של עובדים אחרים. שינוי יחסי הכוחות מתבטא בסיכומו של דבר בירידה תלולה של חלקם היחסי של הכנסות העובדים בכלל התוצר הלאומי הגולמי, ובעלייה בניכוס רוב הכנסות על ידי אלה שצוברים את ההון הגדול. בפילוח מגזרי יותר, מתבטא השינוי בעלייה דרסטית במדדי האי-שיוויון החברתי.

את האמת הפשוטה הזאת צריכים הנהנים ממנה להסתיר, ואת זאת עושה האידיאולוגיה הניאו-ליברלית על ידי סיפורי מעשיות על נפלאות "השוק החופשי" ועל ידי הכפשה של השיח של סולידאריות חברתית ואנושית וקידום שיח של תחרות בין פרטים אשר מומשגים כעוינים הדדית. בפרט, מכאן יוצאת עוינות לכל מוסד ציבורי, אשר מובילה לניסיונות לחיסולו בין אם על ידי הפרטה ישירה או על ידי הפרטה עקיפה המתבטאת בהפיכתו למוסד עסקי למעשה אשר פועל על פי עקרונות "השוק החופשי", כלומר רואה את עצמו כספק סחורות שמטרתו היא בראש ובראשונה מקסום הרווח.

הצעד הראשון בניסיונות ההפרטה הישירה ו/או העקיפה של המוסדות הציבוריים הוא החלשתם על ידי שילוב של הכפשה וצמצום משאבים אשר גורמים לפגיעה בפעילותם, קרי פגיעה באיכות השירות שהם מספקים לציבור. בהמשך נוצר תהליך המזין ומצדיק את עצמו בו ההכפשה מצדיקה את צמצום המשאבים ואילו הירידה באיכות השירות, אשר נגרמת על ידי הצמצום, מצדיקה את ההכפשה. לכל זה צריך כמובן להתנגד: **יש לתמוך בכל המוסדות הציבוריים ובפרט באקדמיה אל מול המתקפות הנבזיות המכוונות לחיסולם בפועל** כמוסדות ציבוריים.

עוינות כנגד ההומניזם

בניגוד לשלושת מקורות העוינות שנסקרו לעיל והתגלו כבלתי מוצדקים (לפחות "בשורה האחרונה"), הרי שהעוינות שמגלות אידאולוגיות אנטי-הומניסטיות, כמו האידיאולוגיה הלאומנית והאידיאולוגיה הגזענית, כלפי האקדמיה צומחת מתוך ההיגיון הפנימי של אידיאולוגיות אלה (ולפיכך מוצדקת מבחינתן), משום שהאקדמיה הינה מבצר של הומניזם. הדגש שהיא שמה על פיתוח הכישורים הרציונליים והביקורתיים של בני האדם והעשרת עולמם הרוחני, אשר מתבסס על ראיית בני האדם כמטרה העילאית, כל אלו הם כצנינים בעיני האידיאולוגיות האנטי-הומניסטיות.

הערה לסיום

טיעוניי בדבר אי-צדקת העוינות לאקדמיה התבססו על ההנחה שהאקדמיה אכן נאמנה למהותה ונצמדת למטרותיה. הנחה זאת מרכזית בעיקר בפרק שדן בתפקיד החברתי של האקדמיה. שיתוף פעולה של האקדמיה עם המעמדות השליטים בחברה עומד ביחס הפוך לנאמנותה למהותה, ונאמנות למהותה מציבה אותה כמוקד חשוב לביקורת ולהתנגדות לשלטון מדכא.

אכן, בהשוואה לחברות נאורות, האקדמיה הישראלים נוטה לשיתוף פעולה רב יותר עם השלטון. תופעה זאת הינה שיקוף של בעיות יסודיות של החברה הישראלית, שראוי לטפל בהם. טיפול כזה לא יקודם על ידי החלשת האקדמיה, אלא על ידי חיזוקה ובפרט חיזוק יכולתה לעמוד מנגד לשלטון.

ראשי פרקים למאמר קצר על המוסד החברתי ששמו אקדמיה

מטרות ותפקוד. המטרות אינן אופרטיביות אלא מופשטות/כלליות, והתפקוד נגזר מכך. המטרות אינן "הכשרת כוח אדם לשימוש הכלכלה" אלא פיתוח הכישורים הרציונליים והביקורתיים של בני האדם והעשרת עולמם בידע כללי (יחסית), דבר שמשמש גם את הכלכלה. אכן, האקדמיה במהותה דוחה את התפישה שהאנשים צריכים לשרת את הכלכלה ודוגלת בתפיסה שהכלכלה צריכה לשרת את האנשים.

אוטונומיה (או "חופש אקדמי"). החופש משירות השלטון ו/או עולם העסקים ("כלכלה") חיוני למטרות והתפקוד האקדמי. כמובן שאין חופש מושלם, אבל הגדלת האוטונומיה/חופש קשורה ישירות לשיפור איכות האקדמיה.

מכשולים פנימיים וחיצוניים. המכשולים הפנימיים מקורם בשימוש לרעה באוטונומיה האקדמית, כאשר שימוש לרעה משמעותו פעילות (או אי-פעילות) שלא בהתאם למטרות האקדמיה (ולא פעילות/אי-פעילות שלא בהתאם למטרות של מוסד חברתי אחר). שימוש לרעה זה הינו מזיק אך בלתי נמנע. בניגוד ל"אגדות האורבניות" אשר מקודמות ע"י התעמולה הניאו-ליברלית, מדובר בתופעה בעלת היקף מצומצם יחסית. המכשולים החיצוניים מקורם בלחצים חיצוניים למסחור האקדמיה וניהול עסקי שלה. אלו פגיעתם רעה הרבה יותר: בניגוד למכשולים הפנימיים, הפגיעה כאן הינה מערכתית/מוסדית וכללית ולא נקודתית.

עודד גולדרייך הוא פרופסור למדעי המחשב במכון וייצמן למדע וחבר הפורום להגנת ההשכלה הציבורית.